O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI
SAMARAQAND DAVLAT
UNIVERSITETI

Ro‘yxatga olindi:
№ BD-60230100-1.11
2021- yil “28” avgust

“TASDIQLAYMAN”
SamDU rektori:
_____ R.I.Xalmuradov
2021 - yil “28” avgust

Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi

FAN DASTURI

Bilim sohasi:	200000 – Gumanitar soha
Ta’lim sohasi:	230000- Gumanitar fanlar
Ta’lim yo‘nalishi:	60230100 – Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili

Fan dasturi SamDU O‘zbek tilshunosligi kafedrasining 2021-yil 7-may dagi 15 -son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti o‘quv-uslubiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 22-may dagi 8-sonli bayonnoma).

Fakultet o‘quv-uslubiy kengash raisi: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti Ilmiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 26-may dagi 8- sonli bayonnoma).

Fakultet ilmiy kengash raisi **prof. A.Pardayev**

Kelishildi:
SamDU o‘quv ishlari bo‘yicha propektor **prof. A.Soleyev**

Fan/modul kodi	O‘quv yili	Semestr	ECTS – Kreditlar
TTQTGM3004	2024-2025	8	4

Fan/modul turi	Ta’lim tili	Haftadagi dars soatlari
Majburiy	O‘zbek	10

1.	Fan nomi	Auditoriya mashg‘ulotlari (soat)	Mustaqil ta’lim (soat)	Mustaqil ta’lim (soat)
	Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi	60	60	

2. **I. Fanning mazmuni**

“Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi” fanini o‘qitishdan maqsad: Mazkur fanni o‘qitishning asosiy maqsadi – qadimgi turkiy tillar bilan tanishish, badiiy asarlarni tahlil qilish, badiiy matnni chuqur va turli metodlar asosida talqin qilish, boshqa xalqlar yaratgaasarlarga qiyoslash, ular yaratgan asarlar badiiyatini ilmiy asarlar asosida o‘rganish, umuman, talabalarda adabiyotshunoslar va tilshunoslarga xos ilmiy estetik tafakkurni shakllantirish sanaladi.

Fanning asosiy vazifalari: Mazkur fanni o’qitishning asosiy vazifasi boshqa xalqlar yaratgan asarlarga qiyoslash, ular yaratgan asarlar badiiyatini ilmiy asarlar asosida o’rganish va talabalar tafakkurini yanada shakllantirishdan iboratdir. Shu ma’noda quyidagi vazifalar muhimdir:

- Turkologiyada yaratilgan asarlarni o`rganish, tadrijiy taraqqiyotini tushuntirish;
- O`zbek tilshunosligi rivojining asosiy tamoyillarini o’rgatish;
- badiiy asarni ijtimoiy-estetik hodisa sifatida tahlil va talqin qilish usullarini o’rgatish;
- jahon, rus va boshqa xalqlar adabiyoti bilan uzviy birlikda o`zbek adabiyotining ahamiyatini baholash ko’nikmasini shakllantirish.
- talabada estetik didni, badiiy so’zni his etish ko’nikmasini hosil qilish;
- adabiy jarayondagi turfa xil asarlarni o`ziga xosligini asoslash va tushuncha berish;
- adabiy-badiiy va ilmiy-estetik idrokni tahlil va tadqiq etish malakasini hosil etishdan iborat.

II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)
(7-semestr)
« Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi » tanlov fani tarkibiga quyidagilar kiradi:

1-mavzu. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy faniga kirish (2 soat)

Asosiy qismda (ma`ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo`yicha talabalarga DTS asosida yetkazilishi zarur bo`lgan bilim va ko`nikmalar to`la qamrab olinadi.

2-mavzu. Transkriptsiya (2 soat)

Hozirgi turkiy tillar orfografiyasi asosan kirill, lotin, qismun arab grafikasiga asoslanganligi, ayrim tillarda (masalan, ozarbayjon, yoqut va boshqalar), yozuv lotin va kirill grafikalarida aralash qo'llanganligi, turkiy tillar qiyosiy fonetikasiga bag'ishlangan ishlarda ham transkripsiya belgilarining har xilligi o'rganiladi.

3-mavzu. Turkiy tillarning tasnifi
(2 soat)

Ovropada shuhrat topgan qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning ta'siri XIX asrning oxiri XX asrning birinchi yarmida turkiy tillarni qiyosiy o'rganish va tasnif qilish sohasida g'arb turkshunos tilshunoslari bilan bir qatorda rus turkshunos olimlari **N.N.Berezii, N.N.Ilminskiy, V.V.Radlov, F.Katanov, F.E.Korsh, A.N.Samoylovich, V.A.Bogoroditskiy, S.E.Malov** va boshqalar samarali ish olib bordilar.

4-mavzu. Fonetika. Unli va undosh tovushlar tasnifi.
(2 soat)

Qiyosiy tilshunoslikda qiyoslanayotgan tillarning tovushlar tizimi - fonetik qurilishi qiyoslashning bosh mezoni bo'lmasa ham uning eng muhim ob`ektlaridan biri hisoblanadi, chunki kishilar o'rtasidagi ijtimoiy aloqa-aralashuvning asosi bo'lgan so'z nutq tovushlaridan tarkib topadi va ma'no kasb etadi.

5-mavzu Turkiy tillarning unli tovushlar tizimi. (Singormonizm) (2 soat)

Hozirgi turkiy tillarning unli fonemalar (tovushlar) tizimi sifat belgilari va miqdor belgilariga ko'ra turli turkiy tillarda ma'lum o'xshashliklar mavjud bo'lishi bilan birga, ayrim farqlanishga ham egadir. Turkiy tillardagi unli fonemalar ana shu farqlantiruvchi belgilari jihatdan dastlab miqdor belgilari va sifat belgilariga ko'ra tasnif qilinadi va qiyoslanadi.

Singormonizm bunda muhim rol o'ynaydi.

6-mavzu. Turkiy tillarda undosh tovushlar tizimi (2 soat)

Hozirgi turkiy tillarning undosh tovushlari tizimi turkiy tillar taraqqiyotining oltoy davridan boshlab, ham miqdor, ham sifat belgilariga ko'ra ancha munozaralidir. Bunga, bir tomondan, qadimgi turkiy til undoshlar tizimi haqida yetarli tarixiy manbalar saqlanmagan bo'lsa, ikkinchi tomondan, turkiy tillar undoshlari uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida sifat va miqdor belgilariga ko'ra ko'p o'zgarishlarga uchragan.

7-mavzu. Leksikologiya. Turkiy tillarning lug'at tarkibi (2 soat)

Turkiy tillar va ayrim olingan har bir tilning ham lug'at tarkibi, til qurilishining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Turkiy tillar tarkibidagi hozirgi har bir mavjud turkiy tilning lug'at boyligi, uning qay darajada ekanligi u yoki bu xalqning shakllanish jarayoni, turmush sharoiti hamda keyingi o'sish va rivojlanish tarixi bilan bog'liq ekanligi o'rganiladi.

8-mavzu. Turkiy tillar va qardosh bo'lmagan tillar

Turkiy tillar yozuvi qardosh bo'lmagan rus, arab,xitoy va boshqa tillar yozuvi bilan chog'ishtirib o'rganiladi.

9-mavzu. Grammatika haqida umumiy ma'lumot.

Umumiylashtirish faqat grammatikaga xos emas, balki leksikaga ham xosdir. Garchi leksika ixtiyoridagi har bir so'z o'zining konkret leksik ma'nosiga ega bo'lsa-da, so'z o'zi ifodalagan tushuncheni umumlashtirib anglatadi.

10-mavzu. Morfologiya. Ot so'z turkumi (2 soat)

Turkiy tillar morfologik tipologiyasiga ko'ra agglyutinativ tillar bo'lib, so'zning turli grammatik shakllari so'z negizlariga ma'lum qo'shimchalarni izchillik bilan qo'shish orqali hosil qilinadi. Shunga ko'ra turkiy tillardagi so'zlarning morfologik tarkibi uzak va qoshimcha morfemalardan iborat.

11-12-mavzu. Sifat va son so'z turkumi haqida ma'lumot (4 soat)

Sifatlarda belgini qiyoslash darajasi dunyo tillarida bo'lgani kabi turkiy tillarda xam fakat asliy sifatlargagina xos. Sonlar predmetning miqdorini, sanogini, tartibini, sirasini anglatadigan suz turkumidir.

13-mavzu. Olmosh so'z turkumi haqida ma'lumot (2 soat)

Turkiy tillarda olmoshlar ma'no jihatidan boshqa mustaqil so'zlardan ma'lum darajada farq qiladi. Ular predmet, belgi va miqdor ma'nolarini to'g'ridan to'g'ri ifodalamay, boshqa predmet, belgi va miqdor tushunchalari bilan ifodalaydi.

14-mavzu. Fe'l so'z turkumi. Fe'l zamonlari.(2 soat)

Fe'llar otlar kabi qadimturkiy, chunki ular turkiy tillarning paydo bo'lish davrlaridan boshlab, o'zlarining grammatik qurilishi jihatidan eng taraqqiy qilgan so'z turkumlaridan biri bo'lgan.

Fe'ldan anglashilgan harakat zamon (vaqt) va makon (o'rin) tushunchasi bilan bog'liq, chunki har qanday harakat ma'lum bir o'rinda, ma'lum bir vaqt kesmasida sodir bo'ladi.

III. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar.

Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

(8-semestr)

Amaliy mashg`ulot mavzulari	soat
Turkiy tillarning shakllanishi va taraqqiyoti	2
Turkologiyada unli tovushlar tizimi	2
Undosh fonemalarning o`ziga xos xususiyatlari.	2
Turkiy tillarda unli va undosh tovushlar.Bo'g'in, urg'u	2
Turkiy tillar leksikasining o'z va o'zlashgan qatlami	2
Turkiy tillar va arab tili	2
Turkiy tillar va fors-tojik tili	2
Turkiy tillar va rus tili	2
So'zning morfologik tarkibi. Ot	2
Sifat so`z turkumining semantek qiyofasi	2
Turkiy tillarda son, egalik va kelishik kategoriyalari	2
Fe'l so`z turkumining o`zgarishi	2
Olmosh so`z turkumining turkologiyadagi o`rni	2
Jami:	26

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

(7-semestr)

Qadimiy turkiy tilning hozirgi turkiy tilarga bo`lgan munosabati	4
Turkiy tillarda kelishik egalik ko`plik shakllari va kishilik olmoshlari, shaxs son olmoshlarining o`zaro tarixiy qiyosiy jihatdan aloqasi	4
Sifat so`z turkuming ravish so`z turkumi bilan bo`lgan qiyosiy tarixiy munosabati	4
F'el so`z turkumidagi zamon va mayl munosabatining o`zaro bog`liqligi	4
Turkiy tillarda mustaqil so`zlarning yordamchi so`zlarga, yordamchi so`zlarning mustaqil so`zlarga aylanish daraajasi	4
Unli va undosh tovushlarining sifat va miqdor jihatdan bo`lgan o`zaro aloqalari	4
Turkiy tillarda so`z birikmasi va uning modellarini belgilashda so`z turkumlarining o`rni	4
So`z birikmasi va gapning o`zaro munosabati	4
Turkiy tillarda so`zlarning gap tarkibida tutgan o`rni	4
So`z birikmasi bilan bir shaxsli gaplarning o`zaro munosabati	4
Turkiy tillar grammatikasi haqida umumiy ma'lumot	4
So'zning morfologik tarkibi	4
Ot so'z turkumini turkiy tillarda qiyoslash	4
Turkiy tillarda sanoq va tartib sonlar	4
Turkiy tillarda o'zlik va gumon olmoshlari	4
Turkiy tillarda bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar	4

Turkiy tillarda yordamchi va taqlidiy so'zlar	4
Jami:	60

3. **V. Fan o'qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)**

Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

1."Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy gramatikasi" fani ham tilshunoslik tarixi, ham tilshunoslik nazariyasi, ham tillarning tadqiq qilish bosqichi. Mazkur fan bevosita tilshunoslik jarayonidagi yangilanishlardan talabalarni boxabar qilishi bilan birga ularni baholashga o`rgatadi. Amaliy jihatdan esa talaba tilshunoslik jarayonining ishtirokchisiga aylanishi ham mumkin. "Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy gramatikasi" fani nafaqat o`zbek tilshunosligi, balki turkiy tillarda kechayotgan yangilanishlar bilan ham talabani boxabar qiladi. Fan ana shunday masalalari bilan ahamiyatlik kasb etadi.

2."Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy gramatikasi" fani talabani faol kitobxonlikka, qadimiy turkiy tillarni tahlil qila olish malakasini hosil qilishga, yozma yodgorliklari to`g`risida yaxlit tasavvur berish jihatidan ahamiyatli sanaladi.

3.Mazkur fan falsafa, tarix, etika va estetika, san'atshunoslik yo'nalishidagi fanlar bilan uzviy bog'langan.

4. **VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari:**

- ma'ruzalar;
- interfaol keys-stadilar;
- tarqatma materiallar;
- ko'rgazmali qurollar;
- kompyuter;
- muammoli ta'lim;
- qiyosiy tahlil.
- turli xil nostandart testlar

5. **VII. Kreditni olish uchun talablar:**

"Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy gramatikasi" faniga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'liq o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat

	ishini topshirish
6.	**Adabiyotlar:** 1. Yo. Abdurasulov. Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy grammatikasi. - Toshkent,2008. 2. Mahmudov Q. Qadimgi Turkiston. - Toshkent, 2004. 3. Алиев А., Содиков К- Узбек адабий тили тарихидан. - Тошкент: Узбекистон, 1994. - 118 б. 4. Аскаров А. Узбек халкининг этногенезиси ва этник тарихи. - Тошкент: ТДПУ нашриёти, 2007. - 340 б. 5. Бегалиев Н. Узбек этнонимлари тарихидан. - Самарканд: СамДЧТИ, 2 0 0 4 .-9 2 6. 6. Кучкортоев И., Исабеков Б. Туркий филологияга кириш. - Тошкент: Укитувчи, 1984. - Б. 74-76. 7. Бобоёров F. Турк хоконлиги// Узбекистон миллий энциклопедияси. —Тошкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2004. - 8-Ж.-Б. 641. 9. Гумилев Л. Н. Кддимги турклар. - Тошкент: Фан, 2007. 500 б. 10. Дониёров Х. Узбек халкининг шажара ва шевалари. - Тошкент: Фан, 1968. - 98 б. 11. Еремеев Д.Е. Этногенез турок (происхождение и основные этапы этнической истории). - М., 1971. 12. Закиев М.З. Происхождение тюрков и татар. - М., 2003. 13. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских руническ
7.	Fan dasturi Samarqand davlat universiteti O‘quv-uslubiy kengashining 2021-yil 22-avgustdagi 1-son bayonnomasi bilan ma’qullangan.
8.	**Fan/modul uchun mas’ullar:** R.Suvonova– SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi. D. Islamova – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi
9.	**Taqrizchilar:** O.Yusupova – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi. M. Abdiyev – SamDU, O‘zbek tili va adabiyoti kefedrasi professori.